

№ 2008
4667к

ДУЛАТ
ИСАБЕКОВ

ТАҢДАМАЛЫ

2
ТОМ

Л 2008/4667к

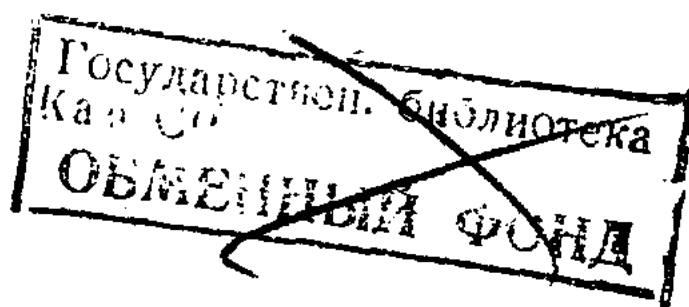
E:\.18.09.13\dulat tand2+\dulat tand20.tif_page 3

ДУЛАТ
ИСАБЕКОВ

ТАҢДАМАЛЫ

2
ТОМ

РОМАН, ПОВЕСТЕР, ӘҢГІМЕЛЕР

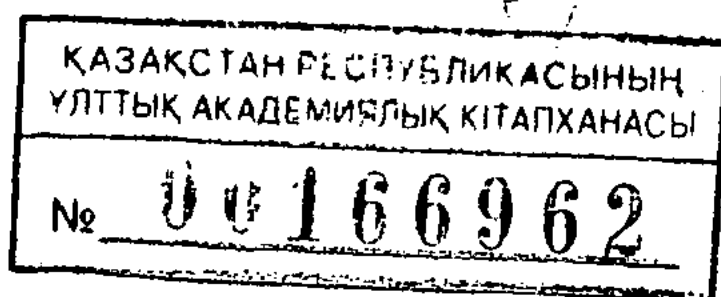

АЛМАТЫ
“ЖАЗУШЫ”

1993

ББК 84Қаз7-44

И 83

И 83 Исабеков Д.
Екі томдық таңдамалы шығармалар.— Алматы:
Жазушы.

Т. 2: Роман, повестер, әңгімелер.—1993—496 бет.

ISBN 5-605-00776-9 (Т. 2)

ISBN 5-605-00774-2

Жазушының таңдамалы шығармалар жинағының екінші томына „Қарғын“ романы мен „Тыныштық күзетшісі“, „Шойынқұлақ“, „Ескерткіш“, „Қара шаңырақ“, „Конфронтация“ атты өңгіме, повестері енді.

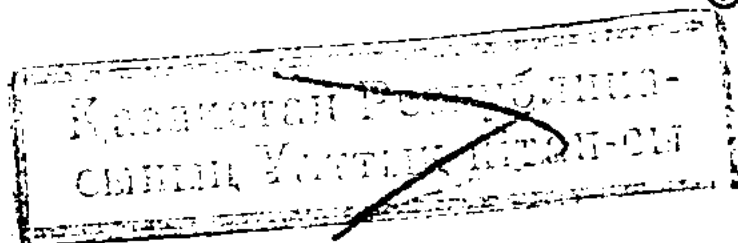
И 4702250201—060 12—92
402(05)—93

ББК 84 Қаз 7-44

ISBN 5-605-00776-9 (Т. 2)

ISBN 5-605-00774-2

© “Жазушы” баспасы, 1993

ҚАРҒЫН

БІРІНШІ БӨЛІМ

Ол кезде жасы он сегізге толар-толмас уылжыған қыз еді. Өмір деген өзің талпынсаң болды, бар жақсылығын алдыға жайып салып тұратын ертегілердегі қайырымды да, данышпан қариялардай боп көрінетін. Барлық тәрбиесі, дәулетті шаңырақтың ұл-қызындай бұл да тек мектеп программасымен шектеліп қалмай, жаратылыс тану, ерте дүние тарихы, музыка пәндері бойынша қосымша сабақ алды. Әкесі аудан көлеміндегі басшысының бірі болып тұрған соң ба, ол өмірдің қабақ шытар өзге мінезінен мүлде аулақ өсті. Оның үстіне Бағиланың өз қабілетін де мұғалімдері жақсы айтып жүрді. Семьяның тұңғышы болған соң мектеп бітіргеннен кейін әкесі бірнеше күнге уақыт тауып, қызын Алматыға өзі алып шықты.

Багила үйде жүрген кезінде өз әкесін сирек көретін. Ерте кетеді, кеш келеді. Балаларымен де сирек сөйлеседі. Тіпті үйге келген соң да көпке дейін телефоннан түспей әлдекімдерге нұсқау беріп, әлденелерді түсіндіріп, зекіп жатқаны. Багила таңқалушы еді. Шынында, ол қай кезде тынығады, қашан ұйықтайды? Телефонның арғы басында тұрған адамға кей кезде қатты зеки қалса жүрегін ұстап, тілінің астына валидол салып, әлден соң барып өзіне-өзі келетін әкесіне кейде оның жаны ашитын-ды. Бұлардың сабағы ерте басталады. Таңғы жетіде көзін ашқанда әкесінің төсегі әлдеқашан суып қалғанын көретін және өзі қызметіне жетіп алған соң жолға шығып кетпесе машинасы қайтып келіп, қызын мектепке апару үшін есік алдында күтіп тұрар еді.

Багилаға мұның бәрі үйреншікті, осылай болуы керек сияқты боп көрінсе де, бертін келе әкесінің жұмысы тіпті ауыр екенін және өмірдің мейірбандығы мен жомарттығы күндіз-түні дамыл көрмейтін осы әкесінің арқасында екенін бірте-бірте ұға бастады.

Олар “Қазақстан” поезының купесіне кеп жүктерін жайғастыра берген сәтте перрондағы киоскіні көшіріп келе жатқандай газет-журналдарын құшақтап, жасы отызға тақап қалған, ұзын бойлы, ашаң қара торы жігіт бұлардың үстіне кіріп келді де, салқын амандасты. Бағила ернін ғана күбірлетіп, сыртта қол бұлғап тұрған анасы мен інісіне, екі сіңілісіне, бір топ басқа да шығарып салушыларға күлімсіреп бас изеді. Әкесі бейтаныс жігіттің сәлемін алу былай тұрсын, оның бұл купеге кіргеніне таңданып, жүзіне бірнеше секунд тапжылмай қарап отырды да: “Сіздің..: орныңыз осында ма еді?”— деді ақ құба өңіне қан теуіп. Жігіт бәз-баяғы сабырлылықпен шағын столға газет-журналдарын қойып жатып: “Иә, осында. Сіз отырған орын менікі болады”,— деді езу тартып. Күлкісі де, жанары да салқын екен. Тура қараған адамның өңменін суық жанары жуалдыздай тесіп өтетін секілді. Ашаң тұлғасында ешкімге бас имес паңдық, тәккаппарлық пен ойлылық бір сәтке жалт етіп өткендей болды.

Қаратай бейтаныс жігіттің кісіні матап тастар сиқыр торына қас қағым сәтке түсіп қалса да, тез тізгінін жиып, қызмет бабы арқылы қанына сіңіп қалған керенау мінезбен орнынан тұрып, коридорға шығып кетті.

— Шамалауымша, бұл кісі Сіздің әкеңіз болу керек,— деді жігіт газеттің біреуіне үңіліп қыз жаққа назар да аудармай.

— Оқуға алып бара жатыр ғой, шамасы. Мұндай кісілер сөз жоқ түсіреді. Бірақ оған ұнамай қалғаным анық.

Бағила намысты нысанаға ап айтылған мынадай дөкір сөзден жарыла жаздап, ернін тістеледі. Жарылмақ түгіл жаңқа боп кетсең де жігіттің мұнымен түк шаруасы жоқ, әлгі сөздерді газеттен оқып отырғандай төмен салбыраған басын көтерер емес. Әлгі сөзін бұл қыздың есітіп отырғанын, жай ғана есітіп емес, қорланып отырғанын сезсе де сезбегендей қалып танытуы Бағиланың бейтаныс жігітке деген, сонымен бірге алғаш рет өзге біреуге деген өшпенділігін оятты. Мұндай сөздерді ол өмірінде ешкімнен естімеген және есітемін деп ойламаған да еді. Және сол ойламаған нәрсесі тұңғыш рет алыс сапарға аттанып бара жатқан жас қыздың алдынан ә дегеннен шыға келуі қуаныш пен бақытқа мас аласұрған балаң көңілге мұз басқандай әсер етті. Ол не деп жауап қайтарарын, тіпті, өзін бұдан әрі қалай ұстарын да білмей, өң мен түстің арасында сілейіп отырды да қалды. Бар ойы, бар үміті тек әкесіне тіреліп, оның тезірек келуін, сөйтіп, мынадай

азапты халден тезірек күтқарып, не болса да сөзі мен жаратылысы жиденің қызыл тікеніндей көрінген мына жігітті өзінен алысырақ алып кетуін іштей тілеумен болды. Қызының осы ойын сезіп, тез арашалап алмақ болғандай осы сәтте әкесі де купеге кіріп келді. Жалғыз емес, қасында шығарып салуға келген ауданның тағы бір басшысы, вокзалдың бастығы мен поездың бригадирі және бір топ адам дабырлай кірді. Әкесінің бәз-баяғысынша өзіне таныс салмақты да, паң қимылын көріп, қоңыр даусын естігенде Бағила өзін алынбас камалға енгендей, азапты тордан біржола құтылғандай қуанып, алғаш рет оған деген балалық сезімі, балалық алғысы, балалық ризалығы мен балалық мақтанышы шындап бас көтерді. Барлық бала атаулыға тән қасиетпен ол да әкесін жақсы көретін, сыйлайтын бірақ, оны дәл қазіргідей жүрегі лүпілдей сүйіп, оны іштей мақтан тұтып көрген емес-ті. Адамға тән қуаныштың қадірі мен қасиетін де ол алғаш рет сезінгендей болды.

Әкесімен бірге еріп келген дүрмек одан мың мәртебе кешірім сұрай отырып, бейтаныс жігіттің басқа купеге ауысуын өтінді. Мына секілді өтініштен гөрі зорлыққа көбірек ұқсайтын сөзден жігіттің өңі сұрланып, анталап тұрған адамдарға сұқтана қарады. Бұл қарасты ешқашан айтылмайтын, айтылса да ешкімнің ұға алмасын ұғындырған терең мән жатты. Сүйектен бастау алып, жүректен жасанып шыққан сөз бен ой жанарға кеп үйме-леді де, тыңдаушысын таба алмасын сезіп, бойға қайта тарады.

Оның жанары төмен түскенде қолы да чемоданға қарай созылар деп ойлаған жұрт аз-кем тынши қалып еді, жігіт асығар сыңай танытпады. Газетке қайта үңілді. Осы кезде артық-ауыс сөзден, орынсыз шудан шошынған вокзалдың тапалдау келген жирен мүрт бастығы Қаратайдың коридорға қайта шығып кеткенін пайдаланып, жігіт құлағына әлдене деп сыбыр ете түсті.

Жігіт селт еткен жоқ. Айтқан сөзінің оған зәредей әсер етпеуінен вокзал бастығының өзі шошынайын деді. Ол әлгі үйренген құлағына қайта иіліп кеп тағы бірденелерді айтты.

Жігіт орнынан тұрды. Газеттері мен заттарын жинастырды. Сөйтті де, анталап тұрғандарға түгел бір қарап шығып: “Сіздерге жаным ашыған соң ғана көндім”, — деді де, вокзал бастығының соңынан ерді.

Қаратай ішке кірді. Жүзінде жеңістің, үстемдіктің салтанатының нышаны да жоқ — осылай болуы керек. Қайта реніш байқалатын сияқты, осылай болмағанына.

Бейтаныс жігіт шығып бара жатқанда, Бағила оның жүзіне көз тоқтатып қарады. Чемоданын қолына алғанша одан құтылуға асығып отырған қыз, енді ол шығуға ыңғайланған сәтте ішкі жанашыр сезіммен көз тоқтатып еді, оның тұлғасы мен бет пішініндегі алғашқы тәкаппарлық пен ешкімге бас имес паңдылықты тағы тауып, тандану мен аяушылықтың жұмбақ ортасында қала берді.

Поезд орнынан қозғалды. Бағила сонда ғана аңғарды, шығарып салуға келген адамдар тым көп екен. Бұл олардың көпшілігін жай ғана шырамытады, кейбіреулерін тіпті де білмейді, көрген де адамдары емес сияқты.

— Папа, шаршадыңыз ба?— деді Бағила әлден соң еңсені басқан ауыр үнсіздікке төзе алмай.

Әкесі “Жоқ, уайымдамай-ақ кой”,— дегендей қызына күле қарап, басын шайқады.

“Бұл кісі де әлгі жігіт жайлы ойлап отырды ма екен?— деді Бағила іштей.— Мүмкін емес. Ол қалып бара жатқан қыруар жұмысын уайымдап келе жатқан шығар. Екі аптадан кейін конференцияда баяндама жасауы керек”. “Несі бар,— деді іштегі қарама-қарсы ой тағы бір шеттен бас көтеріп.— бұ кісі де адам ғой және өз ісіне есеп беріп үйренген адам. Бейтаныс жігіт жайлы ойласа, оның несі өрескел? Оның үстіне ол жеңілді ғой. Оңай жеңілді. Басын имей жеңілді. Өзі емес өзгелерді аяп жеңілді. Бұл сөзді әрине, папам да есітті. Бәлкім, сирек кездесетін, әсіресе, әкемнің алдында көлденең тұрар мұндай мінездің тіпті осыған дейін болмауы да мүмкін ғой, ендеше, ол туралы аз ғана сәтке неге ойланбасқа?”

Проводник кеп Қаратайдың төсегін жаңалады. Бұл орында бейтаныс жігіт жатқан. Проводник жастықтың тысын ауыстырған кезде оның астынан бір парак қағаз шықты. Бір беті толық жазылыпты. Проводник оны стол үстіне қойды да, “негізгі жұмыс бұл емес, жастықтың тысын ауыстыру” дегенді аңғартқандай қимылын жеделдете түсті. Ол қағазға Қаратай да мән берген жоқ.

Қызық-ау өзі, жек көру мен ынтығудың арасы бір-ақ адым екенін Бағила болмысымен ұғынбаса да, осы сәттен бастап өзінің бар ынтызары жартылай жазылған әлгі қағазға ауғанын сезді. Көкейіне шешілмес жұмбақ тастап кеткен адам ақ қағазға не жазды екен, онымен не туралы сөйлесті екен? Ондағы жазулар міндетті түрде өзі осы кезге шейін тындап, есітіп, оқып келген сөздерден мүлдем бөлек болуы мүмкін. Қалай болғанда да Бағилаға осылай көрінді.

Кенет найзағайдай сап ете түскен жаңа ойдан оның тұла бойы дір етіп, демі жиілеп сала берді. “Бейтаныс жігіт қалып қойған қағазына қайта айналып соғуы мүмкін ғой”.

Бағила ол жігіттің қайта айналып соғуын іштей қалады ма, қаламады ма, ол жағын өзі де анық аңғара алмады, әйтсе де, ұзақ жылдар бойы ізет пен құрметтің, кішіпейілділік пен мейірімнің ғана бесігінде бөленіп, тыптыныш, бір қалыпты баяу өмірі бүгін ғана түлер алдындағы үкідей бір сілкініп өткенін, сол сілкініс оның тынышын алғанын сезінбеске шарасыз еді.

— Папа, шөлдеген жоқсыз ба? Шай әкеп берейін!— Бағила бұрын-соңды басына оралып көрмеген бір-біріне кереғар ойдың шырмауына төтеп те, жауап та бере алмай, одан құтылудың оңай тәсіліне көшіп, өзін бөгде қимылмен алдандырмақ боп бекінді. Бірақ әкесі әлі шөлдемегенін, біраз демала тұратынын айтып, оны купеге, сонымен бірге шырмауық ойдың қамауында қалдыра берді.

Купе есігі жайлап ашылып, ар жағынан “Рұқсат па екен?”— деген ер адамның даусы естілгенде, Бағила орнынан ұшып тұра жаздады. Мұның шошып кеткеніне, ақ сүтке қан тамғандай екі бетінің албырап шыға келгеніне жігіт те таңданып, аз-кем мүдіріп қалды да: “Қаратай Исаевич, сізге қазір ештеңе қажет емес пе?”— деп келген мақсатын білдіріп шықты. Қаратай Бағилаға айтқан әлгі сөзін оған тағы қайталады.

Жігіт кешірім өтініп, есікті бұрынғы қалпынша жартылай жауып кетті.

Бағила кейіннен білді, бұлармен бірге көрші купеде екі жігіт келе жатыр екен. Әлде өз жұмыстарымен келе ме, әлде, әкесіне еріп келе ме, ол жағын Бағила түсінген жоқ.

— Папа, сіз жайғасып алыңыз, мен коридорға шыға тұрайын.

— Мейлің, қызым. Тынығып алғаным да жөн болар. Мұның бойындағы әдеттен тыс бір өзгерісті ол сезді ме, қызының сөзіне бірден келісе кетті.

Бағила коридорға шығып, ашық терезеден сағымды маң далаға көз жіберді. Шетсіз де шексіз. Бүкіл дүние тек осындай қырқасыз жазықтан тұратын секілді. Бір көрген адам мына сияқты аптапты далада байлап қойсаң шынжырын үзіп қашуға құмбыл екенін жасыра алмас еді, өзі де сол ойдан аулақ емес-ті. Бірақ өткен жылы бір ай Қырымда демалып, бір ай Балтық жағалауы республикаларын аралап, қайтып келе жатқанда осы маң дала көзіне

оттай басылған. Дүниедегі барлық-барлық жасыл алқаптардан сағым оранған аптапты даласы әлдеқайда жақын, әлдеқайда қымбат екенін аңғарды. Және де, сол бұдырсыз дала өз жүрегінен қашан орын алып, алысқа ұзағанда орны бөлек сағыныш боп, санасын билер дәрежеге қашан жетіп үлгіргенін де сезген емес.

— Даланы тамашалап тұрсыз ба?— Желке тұсынан сыпайы, жұмсақ үн естілді. Бағила жайлап мойнын бұрғанда, өзіне қарап күлімсіреп тұрған, әлгінде ғана кешірім сұрап кеткен жігітті көрді. Оның бұл үнінде жас қыздың көңілін аулаудан гөрі “Не бұйырасыз, қызметіңізге әзірмін”,— деген күлдық ұрды мағына қоюырақ жатыр еді. Өзін қашан да сылап-сипап жұрт алдында ізетті, алғыр, сыпайы, ақылды боп көрінуге тырысып, бір күй, бір қалыптан таймайтын бидай өнді сұлуша келген осы жігітті Бағила әкесінің жанынан ауық-ауық көріп қалатын-ды. Оның осы сыпайылығы мен мәдениетті, инабатты боп көрінуге тырысқан жасанды күлкісінің ар жағында қандай ой, қандай мағына жатқанын бұл ешқашан аңғара алмаған. Және мұндай күлкі мен сыпайылықтың ар жағында не жатқанын білу үшін оның жүзіне көз тоқтатуға Бағиланың дәті шыдаған емес, керісінше, онымен кездейсоқ ұшыраса қалса байқамаған боп бұрылып кететін-ді.

Міне, дәл қазір де ол алғаш көргеніндей жымия қарап тұр. Көңілі қаламаса да әйтеуір бірдене деп жауап қайтару керек екенін түсінген қыз:

—Иә, тамашалап тұрмын,— деп күбір ете салды.

— О-о, дала деген ғажап қой! Бірақ, Алматыға не жетсін. Барған соң, егер қарсы болмасаңыз, сізді қыдыртуға уәде берейін. Мен Алматының не бір ғажайып әсем жерлерін жатқа білемін.

— Алматыда мен де болғам. Талай рет,— Бағила оның биіктен құлаған судай арындап келе жатқан сөзіне біршама тоқтау салмақ боп, сөзін нықтап айтты.

— Ә-ә, солай ма?! Дегенмен Алматыны, әсіресе оның төңірегін біліп болдым деп айту қиын. Білесіз бе, Алматының өзінен гөрі оның төңірегі сұлу,— деді Тұрғат.

— Мүмкін.

— Мен онда бес жыл оқыдым. Туып-өскен жерім де сол төңірек. Егер сөзімде артық-ауыс сарын байқалса, кешірім өтінем, туған жерге қарай жол жүріп келе жатқандығымнан шығар. Сізге керімсал тиіп қалмасын. Керімсал адамға суықтан жаман тиеді.

— Рақмет, тие қоймас.

— Дегенмен, байқаныз.— Ол қызға аса жанашыр кейіппен бір қарап қойды да, сөзін қайта жалғастырды.— Әрине, әркімнің өзі туған жері өзіне ыстық. Сіз әлі жассыз, кейінірек бәрін өзіңіз түсінесіз. Шынымды айтсам, әуелгіде бұл жақтан тұра қашқым келді. Бірақ, Қаратай Исаевичтан қысылдым. Қазір үйреніп, бауыр басып қалған сияқтымын. Әйтсе де, туған жерді сағынатының рас екен, сіздің басыңызда осындай жағдай болды ма?

— Әрине.

— Сенбеймін, сенбеймін! Туған жерге ынтыға қоятындай сіздің басыңыздан үлкен оқиғалар өткен жоқ. Тым болмаса, мен секілді әскер қатарында да болып көрген емессіз.— Ол өз сөзіне өзі разы боп, әрі қыз көңілін аулай түсу ниетімен біраз қарқылдап күліп алды.— Мен алыста, Германияда болдым. Сол кезде бар ғой, нансаңыз, өнім түгіл түсімде де көрмеген сіздердің мына маң далаларыңызды да сағындым. “Туған жерін сүйе алмаған, сүйе алар ма туған елін” деген бір өлең бар ғой, сол тауып айтылған.

— Туған жер жайлы бұдан басқа өлең білесіз бе?

— Білеміз ғой. Студент кезімізде көп оқушы ек, қазір уақыт қайда. Қол тимейді. Жоғары жақ бізден “қандай өлең оқыдың?”— деп емес, “Қанша процент орындадыңдар?”— деп сұрайды.

Бағила болар-болмас езу тартты. Қыздың күлгенін тапқырлығына балаған жігіт “бізде мұндай әңгімелер әлі көп” дегенді аңғартып, галстугін түзеп, түү алысқа қараған боп кеңкілдей күлді.

— Айтыңызшы, туған жер жайлы басқа қандай өлең білесіз?

Жігіт галстугын түзеді. Қап-қара мұртын сипады. Соған соң мұрнының ұшына бір тамшы қызыл бояу тамызды да, ол тез жайылып, бидай өнді жүзі боза ішкен адамдай түп-түгел қызарып шыға келді.

— Есте жок,— деді ол басын сілкіп.— Қазір оқыған нәрсең есте де тұрмайтын болды.

— Неге?— деді Бағила оның жүзіне бірінші рет тандана қарап.

— Жұмыс. Тағы да жұмыс. Шегі де, шеті де жоқ.

— Айтыңызшы, Циолковскийдің жұмысы жоқ болған деп ойлайсыз ба?

Жігіт енді оған тандана қарады.

— Оны неге сұрап тұрсыз? Әрине, көп болған...

— Сол кісі... әдебиет жайлы мақалалар жазған ғой. Естімеп пе едіңіз? Оны білу үшін пәлендей көп уақыттың қажеті жоқ.

— Егер, кім не біледі деген тақырыпқа викторина өткізер болсақ, онда әрқайсысымыз...

— Жок, нақтысын айтам. Мәселен, Сіз өзіңіз сүйіп оқитын төрт-бес ақынның атын атап беріңізші. Ал, мен санап тұрайын. Қане!— Бағиланың санауға дайындалып қолын көтергені, өзіне бейкүнә балаң жүзбен тесіле де сынай қараған, күлкіге толы қарақаттай мөлдір жанары жігітті абдыратып тастады.

— Атап айтсам... Пушкин.

— Бір,— деді Бағила сол қолының бас бармағын жұмып.

— Лермонтов.

— Екі.

— Абай.

— О-о, бірден Абайға түстіңіз бе? Мейлі, үш.

— Байрон...

— Сіз қызық екенсіз, бір жоғары, бір төмен. Жарайды, төрт. Сонан соң?

— Сонан соң... Маяковский.

— Бес. Тағы?

— Имм... Тағы кім бар еді? Осындайда білетін ақындардың бірден есіне де түспейді імм... Әуезов!

— Әуезов?— Бағила ынта-шынтасымен сыңғырлай күлді.— Ол ақын емес қой, прозаик. Жарайды, ары қарай бос қиналмай-ақ қойыңыз. Оның үстіне, әлгі атаған ақындарыңызды институт түгілі мектеп бітірмеген адамдар да атап бере алады және олар сіздің сүйікті ақыным деп иемденер дәрежеден шығып кеткен, сүйсеңіз де, сүймесеңіз де білуге тиістісіз. Сүйікті ақындарыңызды атаңызшы дегенде мен бүгінгі көзі тірі ақындарды айтып едім.

— Бағила, артық болса кешіріңіз, бірақ менің өмірдегі орным ақын-жазушыларды қаншалықты білуіме байланысты емес қой деймін.— Жігіт бүкіл дүниенің ақыл-ой иелеріне пысқырып та қарағысы келмейтін кейіппен шексіз далаға менменси қарады. Оның жалған намысқа жығылып, жылтырай түскен сұлуша жүзінен, керек десең мына даланы да, ондағы өсіп тұрған кәрі сексеуілдер мен ауық-ауық көрініп зуылдап қалып бара жатқан жатаған тамдарды тіпті өзін тербелтіп, туған жағына қарай ентелеп бара жатқан жүйрік поезды осы жұмсақ вагонымен қоса қажет деп таппайтын жанарынан Бағила қарсы алдында тұрған адамның бүкіл болмысы ілім-білімге қас екенін, егер ілім-білім тұзды су боп, бұл қияр боп, екеуін бір бөшкеде бір жыл ұстасаң, мынау бойына дымқыл дарытпай құрғақ шығарын байқады. Осыны байқаған кезде ол

ойда жоқ жерден әкесіне жаны ашыды, оның төңірегінде осындай адамның барлығына іштей қынжылды. Бірақ жас қыз өзінің бұл байқағандарының бәріне өзі қайтадан күдікпен қарап, осының бәрі асығыс болжам, жалған топшылау шығар, тіпті, олай болмаған күнде де әкемнің өрісінде бұл жігіт кездейсоқ ұшырасып қалған жалғыз шығар деп өзін-өзі жұбатты.

Енді ол мына жігіт жаққа көз салғысы келмеді. Және бір ғажабы оның көрікті, сұлуша жүзі өз жүрегінде жиіркеніш сезім оята бастағанын, көріктіліктің адамды теріс айналдырар қасиеті боларын да алғаш сезінді. Бірақ, мұның себебінің неде екенін, оның нақты қандай қарым-қатынастардан туындайтынын жас қыз біле алмады.

Олар осылай бірнеше минут үнсіз тұрды. Бағила бұл секілді ішкі арпалыстың иық езер салмағына төзе алмаса, мына жігіттің дүние бір жақ, өзі бір жақ бейғам қалпы, “осылай, еттім-ау, ағат болды-ау” деп қиналудан гөрі қайта сол сүйегі қураған, тірі жүрген ақындарды, соларды туғызған мына сияқты жер-даланы әлі де кінәлауға даяр сыңайы оның ішкі азабын ауырлата түсті.

Қыз орнынан білдірмей қозғалып, әкесі жатқан купеге қарай жылжыды. Басынан сөз асырмас, бәрінен өзінің еркектік намысын жоғары қоятын жігіт “Өмірдегі орным ақын-жазушыларға түк те қатысы жоқ”, — деген философиясын үнсіз паш етіп, тәуелсіз, дербес жағдайда қимылсыз қала берді. Бағила екі-үш кадам аттады да, оған ақырын қайта бұрылып:

— Кешіріңіз... Әлгі... біздің купедегі жігіт бір қағазын тастап кетіпті. Егер оның қайда екенін білсеңіз, айта салғайсыз,- деді жасқана үн қатып.

Жігіт күллі әлем мен күллі ақындарға деген ренішін сәл ғана сәтке қоя тұрып, бұған күлімсірей қарады.

— Егер ол жігіттің қайда екенін айтсам сізге қызмет еткен боп табылар ма екенмін? Сізге қызмет етуге әрқашан дайын екенімді білесіз ғой.— Оның жүзінде әлгі намысқойлық пен өкпе-реніштен із де қалмай, тек баяғы сыпайы күлкісіне қайта оралыпты. Бағила оның бойындағы өлермен өзімшілдіктің қайнауы әлі басыла қоймағанын білсе де, соның бәрін ішінде оңай тұншықтырып, қалаған сәтінде қалаған күйге түсе алатын мына сияқты ерекше қабілетке мейлінше танданды. Оның жүзіне көз тастаса тағы да сол жүрек қобалжытар шектен тыс сыпайы күлкі мен сыпайы ізетті көруден тайсақтап, Бағила оның лактелген қара туфлиіне қарап тұрып:

— Жок, маған емес, сол жігітке қызмет еткен болар едіңіз,— деді де өз сөзінің жігітке қандай өзгеріс енгізгенін күтпестен, купесіне кіріп кетті.

Әкесі ұйықтап жатыр екен. Қашанғы әдетінше аузын сәл ғана ашып, бір қалыпты, баяу қорылға кірісіпті. Осыдан үш-төрт жыл бұрын қайтыс болған әжесі үй ішінде қорылдаған адамды ерінбей-жалықпай аралап жүріп оята-тын-ды. Білдірмей басып келіп, иығынан ақырын ғана түртіп: “Бір қырыңнан жатшы”,— дер еді. Бір қорылды тоқтатқанда әуелгі оятып кеткен адамы қайта бастайды, бұл оған қайта барады. Сөйтіп, өзі қалжырап ұйықтап кеткенше балалары мен немерелерінің арасында арлы-берлі тыным таппай жүрер еді. “Әже, қорылдаған адамды неге оятасыз?”— дейтін Бағила. “Түнде адамды шайтан бауыздайды. Сонан соң қорылдайды”,— дейтін ол. Әжесінің қорқынышты сөзі бала кезінен санасына сіңіп қалғандықтан ба, әлде, ес білгелі бір өзі жеке бөлмеде жатып тыныштыққа үйренгендіктен бе, Бағила қасындағы адамның қорылдағанын ұнатпайтын. Сол әжесі секілді тап қазір де әкесін ақырын түртіп оятпак боп оған жақындай беріп еді, кішкене стол үстіндегі жартылай жазылған баяғы қағазды көріп, ол сол орнында әрі-сәрі күйде тұрып қалды. Коридорға шығып, сыпайы жігітпен әңгімелескен аралықта көңілден аздап ұмыт бола бастаған бейтаныс жігіт жайлы ойы мен жастық астында қалып қойған қағаз оның санасында қайта тіріліп, тынышын тағы ала бастады.

Ол қолын жайлап созып, сытырын естіртпей қағазды алды. Демі дірілдеп, шын ұйықтап жатқанына ақырғы рет көз жеткізіп алмақ болғандай әкесіне тағы бір қарады да, полкасына отырып қағазға үнілді.

Жасы он жетіден енді-енді ғана асқан қызға мұндағы сөздер мүлде жат, мүлде алыс көрінді. Ол әуелгі сөйлемнің өзін ә дегеннен түсіне алмай, бірнеше рет қайталап оқыды.

“Тандану мен табыну ешқашан абстракциялы ұғым болып көрген емес, өйткені бұл екеуі тек жеке адамның ой-өрісі мен парасат деңгейіне тікелей байланысты. Ал жеке адамның өзі де, ой-парасаты да әрқашан нақтылы. Айталық, Теккерей, Гюго, Франс, Шиллер (прозалық шығармалары), Скотт т. б. дүниеге белгілі жазушылардың шығармаларына өз басым ешқашан таңқалған да табынған да емеспін. Осылай дегенім үшін бәлкім маған кейбіреулер тіл тигізер, қайдан шыққан данышпансың, өзің не бітірдің т. т. деген сияқты толып жатқан кінәлаушы сұрақтар қояр. Демек, олар табынушылар. Танданушыны өз пікірін қайтаруға немесе сүйіспеншілігін бәсендетуге болғанмен

табынушыны бетінен қайтару қиын. Ол культ пен фанатизмге ұқсас. Фанатизм мен парасат қатар өмір сүруі мүмкін емес, өйткені олар бір-біріне жау ұғымдар. Фанатизм тек "сауатсыздық" деген ортада "гүлденер" болса, парасат білімді ортада өніп-өседі. Демек, адам неғұрлым көп білген сайын өзінің бұрынғы таңданып, табынып келген нәрселеріне қайта баға бергіш болады. Жоғарыдағы жазушыларға табынбайтыным, тіпті, таңданбайтыным — әйтеуір осылайша біреу-міреу жаза алатын болғандықтан, мұндай шығармалар Адам творчествосының потенциалды мүмкіндігі шеңберінің ішінде жатқандығынан. Керісінше, он сегінші ғасырдағы көпке белгісіз П. Борель (жиырма үш жасында қайтыс болған) шығармаларындағы философиялық концепциялар мені көбірек қызықтырады, тіпті, оның ешкім ойламаған жақтан келуі, адамдар тіршілігіне төңкеріс енгізбек болған өзіндік ойы таңдандырады. Немесе, орыстың қазіргі жазушысы Д. Гранин "Таңғажайып бұл өмір" (басқаларына таңқалмаймын) аяғын жерден биік көтерген, біреу жазса, біреу жаза алмайтын тақырып, орындалуы өте қиын. Шукшин, Распутин, Астафьев секілді қазіргі шулы авторлар да көңіл аударуға тұрғанмен, адамзат ойына ой қосқан жоқ. Керісінше, қай-қайдағы бір Р. Вайан маған көп әсер етеді. Өйткені, ең құрығанда ол өзі жайлы да әрі батыл, әрі өткір сын айта алады. Ал, қазақ әдебиетіне, оның енді қалыптасып келе жатқан көркем ойлау мен көркем прозасының профессионалдық дәрежесіне, оның өкілдеріне баға берер болсақ..."

Бағила қағаздан көзін алмаған бойы отырып қалды. Мұндағы айтылған ойлар, адам аттары да оның бұрын-соңды естімеген, білмеген нәрселері еді. Ол таңданарында, табынарында да білмеді. Және бұл екі ойдың екеуі де мына бір бет қағазда алдын ала жазылып қойыпты. Таңдану мен табынудың түп төркіні парасат пен білімнің саяздығына саятынын әлгі қағаз арқылы байқаған қыз таңдануға арланып, таңданбасқа шарасыз қалып танытып, осы екі ойдың аралығында тағы дел-сал күйге түсті. Әйтсе де, бейтаныс жігіт қалдырып кеткен осы бір парак ой оны айрықша бір биікке көтеріп, өз ойындағы бұрынғы биіктерін табан асты аласартып кетті.

Коридордағы жігітті есіне алды. Көз алдына оның білімсіз бейшара қалпы, соған карамастан тек жалған намыс ұялаған күр кеудесі көз алдына елестеп, еріксіз жымыды.

Бейтанысты қайта есіне алды. Өзінің таңданбауға тырысқанын, олай етуге намысы жібермегенін ойлады.

Жалған намыс... Жалған намыс өз бойында да жатқанын, жасырын жатқанын ұғынды, ұғынған сәтте өз-өзінен шошыды. “Сонда қалай? Жалған намыс жұрттың бәрінде де жасырынып жатқаны ма? Жо-жоқ, олай болуы мүмкін емес, мүмкін болса да менде жоқ. Иә, менде жоқ”.

Жалған намыс — адам өз әлсіздігін, өз дәрменсіздігін сезінгенде ғана бас көтерерін, оның білімсіздікпен егіз екенін Бағила білген жоқ, олай болар деп әзірге ойламады да. Бірақ, өздері күпеден қуып шыққан жігітке осы уақытқа дейін жанашыр сезім танытып келсе, дәл осы минуттан бастап оның орнын өкініш ауыстырғанын аңғарды. Ол жігіттің кім екенін білмесе де, әйтеуір өздерінен бір емес бірнеше елі жоғары тұрғанын, оның осы уақытқа дейін өзі көріп, сөйлесіп, араласып жүрген адамдарынан, тіпті, жат ұяны зорлықпен мекендеп, бейғам жатқан мына әкесінен де биік екенін ұғынды. Және, қан базардай қайнап жатқан мына өмірде бір кездесе кеткен бейтаныс адамды өз әкесінен жоғары қойғанына, әуелгіде намыстанды, намыстанса да оған көнбеске болмасын, бір парақ қағаз болдырмасын еріксіз мойындады. Өзінің өзгеден төмен екенінді мойындау қорлықтың атасы екенін, білім мен парасат үстемдігін жеңер ешқандай қайрат, ешқандай қару да жоқ екеніне Бағила осы тұста ой жіберді.

“Ойлы адамға қызық жоқ бұл жалғанда...” Осы бір өлең жолы, неге екені белгісіз, Бағиланың шатысып, шарпысып бара жатқан алып қашты арпалыстарының арасынан ауық-ауық бас көтеріп, оны тереңге жетелей берді. “Ойлы адамға неге қызық жоқ?”

“Абайдың мұнысы несі?” — деуші еді “Ойлы, әділетті адам түбінде жеңеді, оның мерейі үстем болады, ол еңбегінің, білімнің, ойының зейнетін көреді”, — деуші еді, он жыл бойы осылай деп келмеді ме, осылай үйретпеді ме? Енді кеп мұнысы несі? Абайға сене ме, мұғалімдерге сене ме, әлде өзіне сене ме? Қайсысына жүгінген жөн?”

“Ойлы адамға қызық жоқ бұл жалғанда...”

Бағиланың басы қатты. Кімге сенерін, даланың сағымындай шұбырған ойларының қайсысын ұстарын, қайсысының жалына жабысарын білмеді. Әйтсе де, осы жолдар тылсым бір құдіреттей оны өзіне қол бұлғамай-ақ үнсіз жетелей берді. Сол жетекке еріп, алғаш адым басқанда көз алдына копе-корнеу әділетсіздіктің оңай құрбаны боп, жылы орнынан айрылып бара жатқан жігіт елестеді. Жаңа ғана өздерінің бәрінен биік санаған жігіт. Күпеден айрылу — өмірдегі ең катал, ең сорлы қорлық

емес шығар, бірақ, қайткен күнде де жеңілу ғой. Біреудің үстемдігін сезіну мейлі үлкен бе, кіші ме, әйтеуір жанға түсер жара, ар мен намыстың жығылуы, ал, ар мен намыста үлкен, кіші деген ұғым жоқ, болған емес.

Өздерінен биік санаған жігіт өздерінен аласа болды. Аласарған жоқ аласартты. Биік ой аласа ойдың алдында жеңіліс тапты.

Неге?

Багила бұған жауап бере алмады. Жауап бергені сол, аузын сәл ғана ашып бейғам ұйықтап жатқан әкесіне бір қарады, қарады да өз ойынан өзі үрейленді, өн бойы дір ете түсті.

Ол қағазды кішкене стол үстіне қайта қойды. Сол кезде оның келесі беттерінде мұнан да терең, мұнан да тұңғық ойлардың барлығын, мына жалғыз бет — сол тылсым ойлардың бір ұшқыны ғана екенін анық аңғарды.

Жас қыздың көкейінде өзі де біліп болмайтын ерекше бір ынтызарлық, оның қалған беттерінде не жазылғанын білуге күштарлық бас көтерді. Осы бір сезім тереңнен оянуы мұң екен, сол беттердің иесін — бейтаныс жігітті тағы бір көрсем, онымен тым болмаса бір рет тілдесем деген ұры ой қоса көтерілді. Оны бір көруді, бір рет тілдесуді тілеген ойынан ол сескенген де үріккен де жоқ.

* * *

Поезд Алматыға кешқұрым кеп тоқтады. Әкесінің мұнда да таныстары көп екен. Қайнап тұрған шілденің күні болса да костюм киіп, галстук таққан төрт-бес еркек бұларды вокзалдан дабырлай күтіп алып, манадан сазара тосып тұрған су жаңа екі “Волгаға” қарай алып жүрді. Багила бұл кісілердің кім екеніне, өздеріне қандай қатысы бар екендігіне де ой жібермеді, әйтеуір, әкесі жүрген жерде ылғи осылай боларын, қайда бармасын, қай ортаға түспесін — бәрінде де сый-құрмет иесі боп шығарын көз ашқалы көріп келе жатқандықтан бұл сияқты ерекше ықыласқа мән де бермеді.

Машина көк терекке көмілген әсем көшемен зулап келеді. Күн әлі бата қоймаса да, мұнда қара көлеңке, әрі ауа қоңыр салқын екен. Көшеге жаңа ғана су себілген болса керек, машина доңғалақтарының дымқыл асфальтты тыз-тыз тілгені ғана естіледі.

Багиланың желке тұсындағы дауыстар әр тақырыпқа бір ауысып келеді. Бір дауыс жаз айында поездан гөрі самолеттің ыңғайлы екенін баяндай бастады. Өзінің жуықта ғана Ташкентке барып келген сапары жайлы,

сонда барған жері Қаратай Исаевичтың келген жағынан әлдеқайда жақын болса да самолетке отырғанын, жол азабын көрмей тез жеткенін сөз етті. Тәшкендегі тамақтың көптігіне, шашлықтың молдығына тоқталды. Тәшкенде көшеге шықсаң болды, алдыңнан жаюлы дастарқан пайда бола кететінін, бір сомға жетер-жетпес ақшаға меймілдеп тоятынынды ерекше ықыласпен айтты.

Тәшкен дастарқанының табынушысы үзіліс салмай бөдене таласы жайлы елігіп сөйлей жөнелді. Мүлде басқа елден, басқа планетадан келген адам сияқты және осында отырғандардың бәрі кем дегенде ол қалада төрт-бес реттен болып қайтқанымен ісі де жоқ.

Көшенің жаңа ғана сызып өткендей аппақ жолақтарынан көз алмай келе жатып Бағила осындай салауатты, ересек адамдардың түкке тұрмайтын ұсақ тақырыптардың төңірегінде тамсана әңгімелеп келе жатқандарына, орынсыз жерде күле беретіндеріне, және ең бастысы күлкісіз нәрсенің өзіне қарқылдай салатындарына таңданумен болды.

Екі машина құйрық тістесіп келіп қаланың қақ ортасындағы алты қабат үйдің есігінің алдына тоқтады. Үй иесі — жуықта Тәшкен сапарынан оралғаны жайлы жолжөнекей ауыз жаппай әңгіме айтып келген ұзын бойлы, шашына ертелеу ақ араласа бастаған орта жастар шамасындағы ашаң кісі боп шықты. Бұлар үйге даудырлай кіріп келгенде ас камымен жүріп әлі халатын да шешіп үлгермеген, жасы отызға жетер-жетпес қара торы әдемі келіншек есік алдында ұяла күлімсіреп сәлем берді.

— О-о, жеңеше, амансың ба?— деген әкесінің сәлемдесуінен Бағила бұл келіншек Тәшкен дастарқанының табынушысының әйелі екенін түсінді. “Жеңеше” деген сөз жас әйелдің болмысына мүлде карама-қайшы келіп тұрса да, оған мұның құлағы мен еті үйренген болса керек, өзінен әлдеқайда үлкен, тіпті қайнаға десе де ерсі көрінбейтін Қаратайға қазақы, жайдары мінезбен: “Қайным-ау, сені де көретін күн болады екен ғой”,— деп қолын алжапқышына тез-тез сұртті де, құшақтасып амандасты.

— Ойпырмай, қолыңа билік тимей жүр екен дағы,— деп жалғастырды ол кісілердің алдына тапочка қойып жатып,— бұрын жиі келуші едің, бастық болдың да көруден қалдық. Семіріп алғансың ба өзі? Қане, қане?— Ол Қаратайды айналдырып көре бастады.

— Жоқ, анау айтқан сал қарын бола қоймапсың. Ауданның бірінші басшысына бұдан артық болуға да болмайды.

— Мәлике, мұнда да үлкен кісі бар екенін ұмытпағайсың,— деді күйеуі әйелінің Қаратайды тым тамашалап кеткеніне қытымырлау дауыспен тоқтау салып. Келіншек топ кісінің арасындағы қағажу қалған Бағилаға бұрылды.

— Түү! Какая славная! Красивая! Ұмытпасам, атың Бағила ғой ә?— Мәлике Бағиланың бетінен сүйді.— Адамды қартайтатын өзіңнен кейінгі деген дұрыс, бірақ, “Өзіңнен кейінгі қыз баланы көріп қартаясың”,— десе дәлірек болар еді. Осыдан екі жыл бұрын көргенімде шашы желбіреген ойын баласы еді, енді бойжетіп шыға келіпті. Қартайдың деген осы ғой!

— Мәлике, философия айтуға әлі уақытымыз мол болар деп ойлаймын,— деді кәрілік жайлы сөздің бір ұшы өзіне қаттырақ тигенін сезген күйеуі қонақтар жайғаспай жатып-ақ әйеліне екінші рет ескерту жасап.

— Қазақтың мандайына философияны құдай өз қолымен жазған,— деді Мәлике күйеуінің ескертуіне бұрынғысынша жайдары мінезбен оп-оңай тойтарыс беріп.— Өйткені философияны көргені мен түйгені бар адам айтады. Ал, қане, жоғары шығыңыздар.

Дастарқан үстінде ретті-ретсіз, әр түрлі тақырыптағы бытыраңқы жайттар сөз болды. Ауа райы, саясат, үкімет адамдарының арасында өткен әңгіме, біреудің қызметке тағайындалуы мен босауы, сонан соң, әлбетте, үй иесінің Тәшкен сапарындағы көрген-білгені де ұмыт қалмады. Бағила бұл әңгімелердің бірін ұғып, бірін ұға алмады. Және олардың сөзінде ойда қалар, көңілді селт еткізер жаңалық, тосындық жоқ секілді боп көрінді. Ол мұндай әр түрлі адамдар бас қосқан жиындарда әке-шешесімен бірге жүріп талай болған. Дастарқан басындағы адамдардың ат-жөндері мен түр-түсі, атқарар қызметтері басқа болғанмен бәрінің айтар сөздері мен күлкілері, әзіл-қалжындары бір-біріне ғажайып ұқсас келетініне әуелгіде таң-тамаша қалатын, бертін келе бұған да құлағы үйреніп, кісіні жалықтырар әңгімелерді ұқпаса да үнсіз тындап, өз қиялымен өзі боп отыра берер жақсы әдіс тапқан-ды. Бұл жолы да сүт қосқан күрең шайды ауық-ауық ұрттап қойып, қонақ бөлменің екі жақ қабырғасына сірестіре жиылған кітаптардан көз алмай түрлі-түрлі ой құшағына шомды. Бұл қонақ бөлмеден гөрі кітапханаға көбірек ұқсайтын сияқты. Бағила бір сәтке осындағылардың бәрін кітапханада шай ішіп отырған адамдарға ұқсатып, өзінен-өзі іштей жымыды. Және, бұлардың кітапханада шай ішіп, қарқ-қарқ күліп отырғандарын кітапты сыйламау, оның

қасиетін қорлау деп ұқты. Ол Тәшкендегі қораздар таласы жайлы тамсана айтып отырған үй иесіне бір сәт қарағанда көз алдында бет сүйегі шығыңқы, ойнақы жанарынан оты таймаған, кісіге сынай қарайтын, істік мұрын, еріндері қаймақтай, ақ сары адамның суреті қалды. Неге екені белгісіз, бұл сурет Бағиланың санасында ұнамсыз сезім тастап өтті. Багила бұл секілді адамдарды да көрген және олардың көпшілігі қытымыр, даукес, өзімшіл, қызғаншак, ұсақ, сараң, мақтаншак боп келетінін, оның үстіне мейлінше сақ әрі міндетті түрде жағымпаздыққа жақын жүретінін де байқаған. Көз алдындағы елес-портреттен назар аудармай тұрып-ақ, ол үй иесінің мына кітаптарды түгел оқыған-оқымағаны жайлы өз көңілінде бір сұрақтың жылт ете қалғанына таңырқаған жоқ.

— Багила, шайыңыз суып қалды ғой, кесеңізді беріңіз, ауыстырсын,— деген оң жағынан естілген дауыс жаққа қарағанда қасында отырған ақын-жазушыларға өкпелі жігітті көрді. “Бұл қашан кеп қасыма отырған? Ыстық күнде костюмін шешіп тастаса қайтеді? Маңдайынан аққан терін сүртсе болмас па?” Багила бұл жігітке деген жүрегіндегі жек көру сезімінің кенет жиіркенішке ауысқанын сезіп, қабағын тыржитты. Тұрғат қыздың бұл мінезін бөтен үйдің шаңырағынан қысылып отырғанға жорып, оның кесесін өзі алды да, шай құйып отырған Мәликеге ұсынды.

— Жеңгей, аса ыстық болмасын. Сүтін молдау құйыңыз. Багила ыстық атаулыны ұнатпайды,— деді ол соңғы сөзін Багилаға бағыштап, мейлінше жұмсақ, ерке-леткен үнмен.

“Өзімшілін қарай гөр,— деді Багила іштей ызалан-нып.— Менің нені ұнатып, нені ұнатпайтынымды қайдан біледі?”

— Жоқ, ыстығынан құйыңыз,— деді ол кенет Мәликеге.

Тұрғат сасқан жоқ. Бұл жолы да Бағиланың қасиетін жақсы білетін сыралғы адам боп шыға келді.

— Мейлі, ыстық болғаны да дұрыс. Ұзақ жолдан шаршағанда ыстықты қалайтыны да бар,— деді ол мүлде салмақты үнмен.

“Ұятсыз,- деді іштей Багила.— Мұнымен не ұтпақ?”

Стол үстінде тұрған жеті литрлік электр самовары мен адамдардың лебінен, қала берді кішігірім театрға лайықты үлкен-үлкен екі хрусталь люстраның әсерінен үй іші моншаға айналды. Терезе алдына қойылған жел диірмендей үлкен желдеткіш осындайда қызмет көрсетіп қалуға ты-

рысып қанша гүжілдегенмен үй ішіне қамалып алған қапырықты айдап шыға алар емес. Қаратай орнынан ақырын көтеріліп, үстіндегі жаздық сұр костюмін шешіп орындық арқалығына ілді де, галстугын кішкене журнал столының үстіне лақтыра салды. Содан соң көйлегінің жоғарғы екі түймесін ағытып, иығынан ауыр жүк түскендей терең бір демалып, орнына қайта отырды.

Бағила кітаптардан көзін тайдырып, жұртқа қарағанда олардың бәрінің көйлекшең отырғанын көрді. Тұрғат та костюмін шешіп, дәл Қаратай секілді жоғарғы екі түймесін ағытып тастапты. Бағила ақыл тоқтатқан, ересек адамдардың және бірін-бірі бұрыннан білетін адамдардың өзара отырып та ресми қарым-қатынастың оңай тұтқыны бола салатындарына түсінбеді.

Осында қанша адам отырса бәрі бір-бір сыпыра тост көтеріп шықты. Бір-бірінен аумайтын, инкубатордан шыққандай ұқсас сөздер, жаттанды тілектер, таптаурын ойлар. Жан-жақты білімді, мәдениетті боп көрінуге күш салып жүрген Тұрғат та қиналуды, миды қинауды керек етпейтін бұрыннан дайын, кезекші тілек айтты. Саяси тост көтерді және ол саяси тостың бұл атмосферамен, қазіргі жағдаймен мүлде қатысы болмағандықтан біршама қолайсыз шықты. Бірақ, таңқаларлығы сол, шыдамдылыққа үйренген кісілер үнсіз тындап отырды да, сөз біткен кезде аналарынан туғалы бері мұндай лебізді тұңғыш рет есітіп отырғандай, дән риза кейіп танытып, орындарынан бір-бір қозғалып, “Бәрекелде!” — деп гу ете түсті. Қаратай ғана қалыптан сәл ауытқып, Мәликенің, жеңгесінің денсаулығы үшін, Сәкеннің — ағайының шабытына шабыт қоса берер оның сыры кетпес әдемілігі үшін, осындай ерке мінезді, қарапайым, жар қадірін түсірмейтін әйелдер үшін лебіз көтерді. Бұл да аспаннан алынған, жер астынан табылған сөз болмаса да өзгелердікіне қарағанда клеткалары тірі, организмінде жаны бар тілек болды. Отырғандар желпініп қалды.

— Қайнымның сөзіне бәрің түгел алындар! — деп Мәлике өзі аралап, кісілермен рюмке соғыстырып шықты. Кішігірім келі сияқты хрусталь рюмкелер жан-жақтан кеп түйіскенде, үстін-үстін соғылған жез қоңыраудай сыңғырлап тұрып алды.

Мәлике өзі үлгі көрсетіп, рюмкедегі жартылай құйылған коньяқты тамшы қалдырмай тартып тастады. Қаратай да аяғына шейін алды. Қаратай алған соң қалғандары жайлы сөз қоздаудың да қажеті жоқ, үш-төрт жігіт бауыры бүгін шіріп кетсе де қағып-қағып тастады.

Үй иесі Сәргел ғана қаймақтай ернін бокал ернеуіне тигізіп, “маған у беріп отырған жоқ па екен осы” дегендей ерніндегі коньяк жұғынын тілімен ары алып кетіп, тамсанып-тамсанып қойды да, бір сәтке бет-әлпеті қимылсыз қап, тың тыңдады.

Бұл — әйелінің жұрт көзінше коньякты сарқып ішкеніне көрсеткен қарсылық еді. Қарсылық елеусіз қалды. Мәлике күйеуінің көңіл-күйіне мән берген жоқ. Көзінің қиығынан оның тамсанып отырған сәтін бір шолып өтті де, орынсыз қытымырлыққа ыза боп Тұрғатқа:

— Қайным, қонақ болсаң да осы үйдегі кіші сенсің, тағы бір-бір құйып шық,— деді. Ол сол сәтте орнынан ұшып тұрып, жұртты аралап бокалдарға коньяк құйып шықты.

Сәргел алдындағы бокалдың аузын алақанымен жауып, салалы етсіз саусақтарын төмен түсіріп, хрустальды үгітіп жіберердей уысында мыжғылай берді.

Екі жақты арбасу іштей пісіп келе жатты. Мәлике күйеуінің қызғаншақ та қытымыр мінезінен қорықпайтын. Екеуінің арасындағы қайшылық тек бір жақты қызғаныштан — Сәргелдің қызғанышынан ғана туындайтын-ды. Егер әйелі ешкімге көңіл бөлмей, қонаққа барса да, қонақ шақырса да маңайдағы еркек атаулыға (жас болсын, кәрі болсын Сәргел қызғана береді) немқұрайды қалып танытып, тіпті, олар аршып берген конфетті де елеусіз қалдырса, сөйтіп, басқа жақта отырған жерінен өзінің қасына кеп, қызуы қайтқан, сұлулық пен жастыққа селт етпейтін, өзінің күйеуінен басқаға қызықпайтын, тіпті, қажет етпейтін салқын әйелдің кейпімен басының ауырғанына немесе, көңіл-қошының жоқ екеніне шағым жасап өзгелерден ертерек кетіп қалар кездерінде Сәргелдің көңіл-күйі айрықша жайдары болар еді. Бірақ, мұндай сәт сирек, тым сирек кездесетін, әсіресе, соңғы кезде. Күйеуі қанша қызғанғанымен, қанша ашуланғанымен оның бұл мінезінің шарықтау шегі, тоқ етер жері Мәликеге оншалықты қорқынышты емес. Өйткені оның жас жігіттердей шарт сынар қасиеті, күтпеген шешім қабылдар тәуекелі жоқ екені де жас әйелге күні бұрын аян болып тұратын. Өзінің осындай шарасыздығын күні бұрын Сәргел де сезеді. Дәл осы сезіну оны бұрынғысынан да діңкелетіп, дәрменсіздігі ішіне жегі боп кіріп, жүйкесі мен миын ірі егеудей егей бастайды. Мұндай кезде ол шектен тыс шікәмшіл, тырысқақ, тіпті, аурушаң болып алады. Мәлике болса бұған кері мінез танытып, жайдары, ерке, өмірге құштар, адам атаулының қайғысы мен

қуанышына ортақтаса кетер елгезек боп кетеді. Жұмыс кабинеті мен ас үйдің, дәретхананың арасында жұмсақ тапочкасын сырп-сырп басып, әлденелерге наразылығын білдіріп, күбірлеп жүріп алатын күйеуінің көңілін табу мақсатында Мәлике бір де бір әрекет жасап көрген емес. Әуелгінде Сәргел өзінен-өзі мүжіліп, бүк түсіп жатып алатын-ды. Айғайлауға, тіпті, ашу үстінде әйеліне шапалақ жұмсауға да қақысы бар екенін ол түсінетін, бірақ, бұл екі әрекеттің екеуі де қазіргі жағдайды жақсартуға көмегін тигізе алмасын, керісінше, іштей арпалысты сыртқа шығарып, ашықтан-ашық жауласуға апарып соғарынан аяқ тартатын-ды. Ал Сәргелдің жасында ашықтан-ашық жауласуға бару — өз қолымен болашақ жеңілістің қабырғасын қалаумен тең. Өзінің ашық майданда жеңіске жете алмасын сезген ол, күрестің қарусыз түрін — наразылық пен қарсылық әдісін тандауға мәжбүр еді. Жыл өткен сайын бұл әдіс те босаңсып, ол әйелінің дегеніне мысқалдап көніп келе жатты. Амалсыз, шарасыз көніп келе жатты. Ал, Мәлике болса мұны жеңіс деп бағалаған емес. Ол мына үйдің ішінде өз дегенінің салтанат құратынына кәміл сенетін, сенетін де мына күйеуінің ұйқыдағы аюдай ін түбінде жатып ап, тез беріле қоймағанына ызаланатын және өз ойының үстемдік алуын, семьядағы өзара толық түсінушілік деп бағалайтын-ды.

Олардың жұбайлық өмірінде бір адамның толық үстемдік етер кезеңі (тең право екеуі қосылғалы болған емес) туып келе жатты. Мәлике күйеуіне ашуға ашумен жауап бермей-ақ қас-қабағымен, ас үйде шай ішіп отырып оның қызғанышының мүлде орынсыз екенін, жаман болсын, жақсы болсын күйеуге тиіп, бір шаңырақтың астында тұрып жатқан соң адалдықты аттауға ары жібермейтінін және орынсыз қызғаныш арқылы әйелдік арын аяққа таптайтынын мейлінше нанымды, мейлінше байыпты үнмен қысқа-қысқа айтып өтетін-ді. Бұл сөздер оның ұстамды бет-пішінімен, салқын да сабырлы даусымен, сенімді де нық қимылдарымен етене қабысып, жалғандық атаулыға ешқандай күдік қалдырмайтын. Бірақ Сәргелдің жасы мен Сәргелдің табиғатындағы адамдар күдіктен біржола қол үзіп кетуі мүмкін емес-ті. Әйтсе де, қанша ауытқығанмен тал түбінен кетпейтін көлеңке секілді, көңілінен сейілмейтін сол күдігінің ар жағынан түнгі ауылдың алыстан көрінген жалғыз шамындай сенім сәулесі жылт-жылт етіп, жанына медеу болатын. Соңғы үш-төрт айда сол сәуле күшейе түскендей еді. Сәргел бірнеше рет ойламаған жерден жұмыстан оралғанда әйелінің жат оймен еш хаба-

ры жоқ, ванна бөлмесінде көпіртіп кір жуып жатқанын, немесе, қыс қамымен варенье қайнатып, компот жасап, семья тауқыметін алаңсыз арқалаған адамның тірлігіне қайрылмастай берілген қалпын көріп, жүрегі орнына түсетін. Екі рет командировкасынан да мүлдем ерте келді (соңғы рет Тәшкен сапарынан). Және түн ішінде. Мәлике екі баласын екі жағына алып, бейғам ұйықтап жатыр екен. Есікті қалтасындағы кілтпен өзі ашып кірген. Әйелін оятпай тұрып үйден күдікті әрекеттердің болмашы іздеріне шейін бақылап шықты. Бәрі қаз-қалпында. Жолдан қайтып келгенде әйеліне сездірмей баса назар аударатын темекінің күл салғышы да киім ілгіштің жанынан қозғалмапты, ішінде қалған бір тал таза сіріңке шиі де алынбаған. Әр жерде балаларының киім-кешегі, шимайлап сурет салған қағаздары шашылып жатыр. Үйде мүлгіген бейбіт тыныштық, шаңырақ астында бала қамы, семья қамы, оларға деген аналық қамқорлық салтанат құрған. Тіпті, өзі кіріп келіп, шам жаққышты шырт еткізгенде де не дыбыстан, не кенет жанған жарықтан Мәликенің оянбауы әйелінің алаңсыздығынан хабар беріп, сенімін нығайта түсті, сонымен бірге өзінің орынсыз күдігі мен жасырын арамдығын сейілтіп жүрек түбінен адалдық алдындағы кінәсін мойындатқан ұятын шымырлатып өтті.

Табиғатынан тоғышарлыққа ынтық жан дүниесі тоят тауып, бұйығы, алаңсыз, разы өмірге еніп келе жатқан осындай кезеңде әйелінің күтпеген жерден бүгінгідей қылық көрсетуі Сәргелдің ұйып келе жатқан сенімін сетінетіп, бұған дейін едәуір қалыптасып қалған оң көзқарасын іштей қайта таразылауына мәжбүр етті. Осы мәжбүрліктің оянуымен бірге ішкі арпалысы мен сергелдеңі де қоса бас көтерді.

Қонақтармен қайта бокал соғыстыруға кірісіп кеткен әйелінің дәл қазіргі қимылы мен жайдары мінезіне — өзіне соншалықты ұнамайтын мінезіне қарап отырып Сәргелдің күдікті ойының тұңғыш рет басқа арнаға, бұрынғыдан да азапты жаңа арнаға бұрылғанын алғаш сезінді. Ол сезім — бойындағы қызғаныш пен күдік сергелдеңінің өмір бойы, өле-өлгенше өзімен бірге жасайтындығын алғаш ұғыну еді.

Бұдан алты жыл бұрын әйелі дүние салды. Оның өліміне Сәргелдің қызғаныштығы тікелей себеп болды. Марқұмның жүрегінің ұстамалы ауруы бар еді. Әйелі жұмыстан сәл кешіксе де, дүкеннен әлдеқайда бір заттар алып, айтқан уақытысында келе алмаса да, тіпті, жұмыста отырып үйге телефон соққанда телефон бос болмай қалса

да “Неге кешіктің?”, “Дүкенде кіммен жолығып қалып едің?”, “Телефонмен қай сүйгенің сыр айтты?”— деген сияқты мысқылмен жанын жейтін. Мұндай сөздерге жауап бере алмай ол әлденеше рет буынып, талып та қалып жүрді. Әйелі мұнымен бірге қонаққа барудан да қалды. Қонаққа барып қайтқан күні үйде керіс болмай тынбайтын. Тіпті, телевизор көріп отырғанда “Дикторға неге сонша тесіле қалдың?”— деп дау бастаудан да жалықпайтын.

Ақыры осындай бір даудың үстінде әйелі ас үйде құлап түсіп, жедел жәрдеммен ауруханаға аттанды. Екі баласын ертіп, ертесіне сәскеге жуық артынан барса, ол о дүниеге жүріп кетіпті. Күйеуіне арнап бір тарак қағаз қалдырыпты: “Балаларды төркініме апарып таста. Мен кеттім. Қызғансаң о дүниеге кел”.

Ол есеңгіреп кетті. Басы шуға толып, балаларының “мамалап” жылағанын да естіген жоқ.

Әйелінің соңғы сөзі көпке дейін есінен кетпей қойды. Тек, өлім, өлім ғана өз кінәсін мойындатқанын, бұған дейін қызғаныштығының неге апарып тіреріне мән бермегенін, ең соңында оны қорлап, азаптап өлтіргенін сезінді.

Әуелгі кезде ол мұндай кенет соққыдан ес жия алмастай болып еді, бірақ арада бес-алты ай өткен соң қайғы табы көмескіленіп, жүзіне қайтадан қан жүгіре бастады. Жолдас-жораларымен әзіл айтып, көңілсіздігін күлкі алмастырды. Бұрын әйелі барда ойынан күдік, бойынан қызғаныш арылмай еңсесі түсіңкі жүруші еді, енді оның бәрінен құтылып, өзін мүлдем жеңіл, мүлдем азат сезінді. Осы жеңілдік пен осы азаттығының ар жағынан қылт етіп ауық-ауық көрініп, арын шымшылаған басқа бір кінәлаушы сезімді ұясында тұншықтырып, іште шіріте берді. Ақыры ол сезім біржолата өліп, жазылған жарадай мұның мазасын алмайтын болды.

Бір жыл өткен соң Мәликеге үйленді. Мәлике бұған дейін есік көрген әйел-ді. Күйеуі Алматының кішігірім бір ресторанына барабанда ойнайтын. Алғаш рет композитор-мын деп танысқан. Ұзын шашы мен қауғадай сақалына және музыка жайлы айтқан әңгімелеріне қарап болса болар деп шын сенген. Ол кезде бұл ұлттық тағамдар сататын “Береке” дүкенінде сатушы боп істейтін. “Композитор” таныстықты созған жоқ, бір айдан соң-ақ үйленейік деген ұсыныс айтты. “Әзірге жолы болмай жүрген жас таланттың” тілегін қабылдамауға Мәликенің еркі жоқ еді, ол да келісім берді. Болашақ күйеу балаларымен таныстыру үшін оны Алматының іргесіндегі үйіне ертіп барған. Қыз әкесінің үйіне күйеу бала жүн-жүн боп кіріп барғанда